

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО ТЕРОРИСТА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність проблеми. Білоруський вчений І. Камейко наголошує, що крайню небезпеку для всього людства представляє таке явище, як тероризм, що останнім часом набирає розмаху. Він має транснаціональне розповсюдження. На його думку, загострення тероризму завжди пов'язано із слабкістю державного апарату, значними прорахунками в сфері зовнішньої та внутрішньої політики, ігноруванням етнопсихологічних закономірностей, історії. Д того ж, важливу роль має професійна кваліфікація спецслужб, застосування ними наукових рекомендацій в сфері боротьби з тероризмом [2].

Слабкість державного апарату, часто, провокує гру і маніпулювання щодо терористичних організацій з боку як окремих політиків, політичних партій і навіть органів державної безпеки, обов'язком яких є боротьба з тероризмом. Тероризм сьогодні – це сильна зброя, інструмент, який застосовується не тільки в боротьбі проти влади, але й досить часто – і самою владою для досягнення своїх цілей.

Науковцями встановлено, що сучасний тероризм виступає у формі: 1) *Міжнародного тероризму* (терористичні акти, що мають міжнародний масштаб); 2) *Внутріполітичного тероризму* (терористичні дії, що спрямовані проти уряду, якихось політичних угруповань всередині країн, або мають ціль дестабілізації внутрішньої обстановки); 3) *Кримінального тероризму*, який переслідує чисто корисливі цілі [2;3; 6]. Фактором, який опосередковано сприяє, або блокує розвиток тероризму є система ставлення до цього явища в різних суспільних групах, позиція засобів масової інформації (ЗМІ) [2].

Мета статті. На основі теоретичного аналізу наукової літератури та інших джерел охарактеризувати соціально-психологічний портрет сучасного терориста.

Виклад основного матеріалу. Багато уваги феномену тероризму традиційно приділяється у закордонній літературі (Б. Дженкінс, У. Лакер, А. Шмідт, Й. Александер, Дж. Белл, Б. Крозьє, Л. Діспо, Л. Бонанате, Г. Ньюман, Д. Вертон, Р. Жакар, Р. Рубінштейн та інші). Вироблення єдиного визначення та типології виявляється проблематичним, оскільки існує велика різниця у часі та місці здійснення між різними формами тероризму. Особливо відмічають виняткове значення стратегії залякування, що є навмисним результатом, а не побічним продуктом тероризму. На думку Г. Завірухи, дослідження проблеми тероризму, акцентування уваги на різних аспектах його прояву впливають на розуміння тенденцій і пророкувань відносно майбутнього [1].

Хто ж такі люди, що скоюють терористичні акти, з точки зору психології. Спробуємо описати соціально-психологічний портрет сучасного терориста.

Здебільшого **терористи** – це молоді люди у віці від 20 років плюс-мінус п'ять років, які отримали виховання в патріархальній і досить релігійній культурі, досить часто це – одинокі люди, які не мають близьких родичів, або які втратили зв'язок з сім'єю; діти з малозабезпечених сімей, які не мають впливових родичів, молоді вдови, не старші 35 років, глибоко віруючі, в їх свідомості присутні стійкі уявлення про історичну травму своєї нації та сильні емоційні зв'язки з останньою. Типовими є соціальні почуття – скорбота, горе, в поєднанні з пригніченою національною гордістю. Досить часто для терористів характерні особливі (здебільшого – перевернуті і міфологізовані) уявлення про «історичного образника» і потребою в його покаранні і відплаті, які задаються стійкими паттернами поведінки й оцінок, що активно культивуються в соціумі. Ці уявлення, скоріш за все, доповнюються актуальною психічною травмою, що пов'язана з реальними фактами загибелі (смерті) рідних, близьких або просто співвітчизників, часто безпосередньо на очах у майбутнього терориста [5].

В індивідуальній історії, як правило, присутні раніше позбавлені батьківського піклування і уваги, а також травматогенна юність, що проведена в місцях позбавлення волі, або ж супроводжувалась численними приниженнями та втратами: житла, близьких, майна, соціального статусу тощо. Відсутність емоційного зв'язку в дитинстві в майбутньому, зазвичай, компенсується в їх ідеологічному та релігійному варіанті, зокрема, в фанатичній відданості тим чи іншим лідерам, або ідеям (аж до ідей боговибраності) і релігійно-утопічних мріях про досконалий світ (з досить спрощеними уявленнями про нього) [5].

За зовнішніми ознаками терористів характеризують так: вони, досить часто, виглядають дещо старшими за віком, ніж є насправді. Чоловіки, як правило, чисто поголені (підготовка до обряду захоронення), в бездоганно чистому взутті. Смертник може мати відсторонений або, навпаки, зосереджений погляд, тримаються насторожено, відособлено від інших. З метою маскування можуть застосовуватись обличчя з різними пошкодженнями. Терорист, як правило, притискає речі до себе і періодично їх мимоволі ощупує. Одягнений, зазвичай, в одяг, що відповідає місцевим умовам, стилю, погоді. Проте, одяг може і не відповідати погоді для приховання на тілі вибухового пристрою. Приводом детонатора вибухового пристрою, як правило, служить шнур або провід, який затиснуто в руці, або ж помітний з під складок одягу (рукава). Характерною особливістю поведінки терористів-смертників є помітне немотивоване збудження, яке супроводжується

сильним потовиділенням, а іноді і слюни, підвищеною увагою до оточення людей, обстановки. Деякі з них промовляють молитву з переходом на шепіт при наближенні сторонніх осіб [5].

Науковці виділяють такі характерні світоглядні складові та передумови, що властиві людям, які скоїли терористичні акти: 1) *зміщення почуття часу* – минуле включено в актуальне теперішнє; 2) *стирання меж між реальністю і фантазією*; 3) *деяка наївність в поєднанні з розмитістю моральних обмежень*; 4) *змішання меж добра і зла, в окремих випадках наявність апокаліптичних переживань і фантазій в поєднанні з ідеями месії*; 5) *садомазохистська позиція* – жалість до себе і своїх одноплемінників в поєднанні з ненавистю до реального або міфологічного суперника і готовністю до самопожертви; 6) *ідентифікація з агресором*, тобто наявність ідей типу: «Якщо я сам буду агресором, тоді - не стану об'єктом агресії»; 7) *обмежена здатність розуміти і приймати доводи тих, хто мислить по-іншому*; 8) *деяка втрата раціональності, особливо в сфері уявлень про доступні і недоступні цілі та ідеали*; при цьому, якщо ціль є недоступною, ерзац-ціллю може стати тотальне орієнтування на розвал всього, що перешкоджає досягненню цілі, навіть якщо це ніяк не наблизить реалізацію останньої [5].

В психології існує поняття «Я-концепція» – це рівень місії людини, ядро особистості (хто я? для чого живу?). На основі цього вибудовується і взаємодія з суспільством. Без сумніву, напрошується запитання щодо терористів: можливо це просто ті, що з'їхали з глузду? Вивчення психологами особистості терориста наводять до висновку, що у такого контингенту людей порушеним є процес адаптації й соціалізації особистості та спостерігаються відхилення в поведінці. Такі порушення в психології та психіатрії мають назву «пограничних станів» або психопатичні патології характеру, при якій у суб'єкта можна спостерігати незворотне вираження властивостей, що перешкоджають його адекватній адаптації в соціальному середовищі. Це такі аномалії характеру, які визначають поведінку індивіда і не змінюються протягом життя. Патології можуть виникнути як наслідок: 1) *захворювань* (травми головного мозку, інфекції, інтоксикації, психотравми); 2) *вродженої неповноцінності нервової системи*, (що викликана факторами спадковості, родовою травмою) [2; 3; 6].

Під впливом стресової ситуації психопатичні прояви особистості можуть бути більш вираженими і проявляться в затяжних реакціях і невропатичних станах, депресіях. Але зауважимо, що в цілому вони - далеко не люди, що з'їхали з глузду. Прояви психопатії є досить різними, в найбільш простому варіанті окремі риси характеру можуть загострюватися або акцентуватися. Проте, далеко не всі психопати стають злочинцями та терористами, але наявність даної симптоматики включає цих індивідів в групу ризику. Під впливом певних обставин вони можуть скоріше стати на шлях правопорушень, ніж особистості без психопатологічних нахилів.

Якщо спробувати зобразити портрет особистості терориста, тоді він, на думку науковців, може виглядати так: – це *активні люди, наполегливі, вперті, люблять гострі відчуття*. Можливі «застрагання» якихось думок в свідомості, що вказує на схильність до «надцінних» ідей. Часто розвиваються бурхливі спалахи гніву, які ведуть до насильницьких дій. Зазвичай - це психопати, які вкрай нетерплячі до думки оточуючих, не виносять протиріч і протидій. До цього варто ще додати великий егоїзм і надмірну вимогливість. Вони підозрілі, ображаються, готові все критикувати і виправляти. Їм недоступне почуття співпереживання і симпатії, проте вони здатні на дії, які виходять за межі закону. Вживання алкоголю і наркотиків надто посилює прояв вродженої жорстокості. Дана категорія осіб характеризується безвідповідальністю, брехливістю, вкрай легким ставленням до моралі. Ці люди потакають своїм вигадкам, намагаються перекласти відповідальність на інших, у них відсутній самоконтроль і прив'язаність в житті. Злочини, зазвичай, не мотивовані і часто набувають форми патологічного терору.

Що ж стосується зв'язку темпераменту з терористичними нахилами, то науковцями виявлено, що терористи є невротизованими холериками або меланхоліками. Логіка терориста надто викривлена. Мислення також має деякі характерні відмінності, бо свідомість терориста має бути підготовлена для ведення боротьби з суперниками. В першу чергу, гріхи якогось ворога (наприклад, політичних лідерів, військових) розповсюджуються на все населення, що має назву **надгенералізація**. Далі кожна людина розглядається строго з точки зору ролі функції при підготовці та виконанні теракту. Це - або помічник і прихильник (хороший, свій), або суперник, жертва, тобто -чужий. У своїх діях терорист повністю сконцентрований на знищенні цілі, ця ідея настільки заволодіває його свідомістю, що все інше просто перестає існувати для нього в житті, залишається тільки один шлях, по-якому потрібно пройти, щоб виконати свою місію. Це явище має назву «**тунельний зір**». Терориста характеризує прагнення покласти відповідальність за власні невдачі на зовнішні обставини і пошук різних факторів для пояснення власної неадекватності

Такий тип мислення створює передумови для виникнення установки «егоїзму переслідування жертви» - відсутність співпереживання до об'єкта переслідування, знецінення людського життя. Також потрібно враховувати, що це - особливий тип людей, які заперечують раціональний підхід до вирішення проблеми, бо емоції їх сильно «зашкалюють», що призводить до неадекватної оцінки ситуації. Терорист

живе в стані страху, настороженості та напруги, це породжує хронічний стрес. Без сумніву такі особистісні розлади будуть проявлятися і в поведінці. [5].

Аналізуючи особистість, потрібно зупинитись також ще на одному важливому моменті – ісламському питанні. На сьогодні більшість міжнародних терористів – це мусульмани. Одна досить відома арабська газета на своїх шпальтах писала: «Звичайно, не кожен мусульманин – терорист, але практично кожен світовий терорист – це мусульманин» [4].

Насамперед іслам не є носієм агресії. Традиційні погляди суттєво відрізняються від сучасного фундаменталізму, основною гілкою якого вважається ваххабізм. Цей напрям заперечує прогрес, спосіб життя і думок західного суспільства. Тому на перший план виходить мотив психологічної ущербності, що призводить до потреби в гіперкомпенсації. Як часто ми чуємо жорстокі погрози від лідерів ісламських терористів; як успішно вони залакують демонструванням кадрів страти і допиту; як демонстративно-видовищно обставлені всі моменти захоплення заручників і виступи організаторів. Це спричиняє справді заворожуюче сильне враження, бо впливає безпосередньо на психіку та емоційну сферу. В терористах ми вбачаємо незрозумілого ворога, упускаючи з уваги, що саме якась ущербність штовхає їх на такі дії. Вони всі добре опрацьовані своїми ідейними керівниками, які вмільо застосовують різні психологічні важелі управління. Для кожного підбирається свій «ключик», робиться акцент на «найболючіше місце», застосовуються меркантильні, ідеологічні мотиви, ідеї помсти за вбитих родичів, навіюються неземні блага раю за земні «подвиги».

Особливу актуальність набуває питання про участь жінок в діяльності терористичних організацій. Феномен **«чорних вдів»** почав розглядатись останнім часом як особливе явище, тому, що тривалий час вважали, що хоч в історії і були випадки застосування жінок-терористок, - це виключення із правил, бо для переважної кількості психічно здорових жінок неможливою є сама думка про вбивство невинних людей, дітей за допомогою варварських методів. Дослідження показують, що жінки – члени терористичних організацій – більш мужні, більш віддані ідеалам організації, більш фанатичні. Їх психологія відрізняється від психології чоловіків: вони менше цікавляться політичними та ідеологічними мотивами. Жінки борються не за абстрактні ідеї, їх мотиви мають більш конкретний характер: це помста за рідних і близьких, за коханого чоловіка. Отримавши потужну емоційну травму після загибелі чоловіка, який надто був для неї дорогий, жінки бачать сенс решти життя тільки в помсті, тому, стають ідеальним матеріалом для обробки ідеологами ваххабізму.

До даної ситуації потрібно додати соціальну невлаштованість, важке матеріальне положення, готовність підкорятись беззаперечно чоловікові. Також потрібно відзначити, що в мусульманському світі жінки-терористки, скоюючи теракт, набувають безсмертя, бо рай за законами ісламу приготовлений тільки для чоловіків. Всі ці фактори, мабуть, мають сильний вплив на виникнення такого явища, як **жінка-бомба** [4].

Висновки. Глобальний тероризм став характерною рисою сучасного розвитку людства. Вивчення сутності і причин походження тероризму, форм і методів, які ним використовуються, а також джерел його фінансування - це внесок у боротьбу з цим негативним явищем.

Вивчення особистості терориста – це справа досить не проста. Терористи практично є недоступними для дослідників. Вони готові зустрічатись з журналістами з метою пропаганди своїх поглядів, але контакт з психологами для них є небажаним. Тим не менш, до цього часу залишається ціла низка питань, пов'язаних з подальшим розповсюдженням тероризму, сутністю та перспективами у боротьбі з ним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завіруха Г. В. Феномен тероризму в контексті глобалізації цих процесів (соціально-філософський аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії» / Завіруха Ганна Валеріївна. – Денецьк, 2008. – 24 с.
2. Камейко И. В. Психология терроризма / И. В. Камейко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Psihologia/24186.doc.htm
3. Караяни А. Г. О роли психологии в профилактике терроризма / А. Г. Караяни // Национальный психологический журнал, 2010. – № 2 (4). – С. 37-40.
4. Кожушко Е. П. Современный терроризм: анализ основных направлений / Е. П. Кожушко. – Минск: Харвест, 2000. – 448 с.
5. Лекция по психологии терроризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dpchs.donland.ru/Data/Sites/14/media/.../171.лекцияпопсихологии_терроризма.doc
6. Ольшанский Д. В. Психология терроризма / Д. В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.